

42. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 9, 60 арк.

43. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України), спр. 931, 205 арк.

44. 65-річниця проголошення Акту відновлення Української Держави 30 червня 1941 року : [збірник матеріалів і документів]. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2006. – 136 с.

45. Шумелда Я. Похід ОУН на Схід / Яків Шумелда. – Львів : Фонд духовного відродження ім. митрополита А. Шептицького, 1991. – 35 с.

Аннотація

В статті освещается приход походных групп ОУН на Житомирщину, освоение их членами территории и создание организационных сетей. Основное внимание акцентировано на мероприятиях украинских националистов в образовательной сфере региона и персонализации кадров местных украинских вспомогательных органов власти, которые стали членами ОУН и работали над реализацией ее программных задач.

Ключевые слова: Житомирщина, образовательная сфера, ОУН, походные группы.

Annotation

The educational aspect of both OUN in Zhytomyr region in the second half of 1941.

The article deals the coming marching groups OUN in Zhytomyr region, the development of their members area and create their own networks. Focus on measures accentuated Ukrainian nationalists in education area and personalize rate local Ukrainian subsidiary bodies that are members of OUN and worked on the implementation of the program objectives

Key words: Zhytomyr region, educational sector, OUN, marching groups/

**Михайло Куницький
(Переяслав-Хмельницький)**

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПОГРАБУВАННЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ ВЛАСНОСТІ НА ТЕРЕНАХ РАЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА» (1941 – 1944 РР.)

У публікації аналізується комплекс заходів, зокрема, форми та методи, які застосовувала окупаційна адміністрація Райхскомісаріату «Україна» під організованого пограбування власності євреїв

Ключові слова: Райхскомісаріат «Україна», Голокост, євреї, місцеве населення, власність

Одним із страхітливих злочинів нацистів, вчинених на окупованих теренах України є знищення єврейського населення. Євреїв не вбивали за супротив чи можливу протидію окупантам. Їх доля напряду залежала від основних постулатів нацистської ідеології, відповідно до яких вони були «недолюдьми» й оголошувалися загрозою світовій цивілізації, творцями «жидо-комунізму». Усі євреї, які потрапляли до рук нацистів та їх поплічників підлягали знищенню. Особливих обертів нацистський терор проти євреїв набув на окупованих теренах України, де загалом загинуло понад 1 млн 500 тис. осіб цієї національності [1, с. 790 – 795].

Вивчення багатоаспектної проблеми політики Голокосту, яка проводилася на окупованих теренах України, в останні десятиріччя помітно активізувалося. Серед сучасних напрацювань потрібно відмітити монографію Ф. Левітаса [2; 3], дослідження і публікації Ф.Винокурової [4], Ж.Ковби [5, с. 46 – 48], А.Подольського [6], О.Гончаренка [7], Н.Сугацької [8], М.Михайлюк [9] автори яких висвітлюють проблему як на загальноукраїнському так і регіональному рівнях. Водночас, у цих працях домінують питання форм, методів та етапів фізичного винищення євреїв, а сюжети економічного пограбування цих людей лише доповнюють та конкретизують загальне тло реконструйованих подій. Зазначимо, що ця проблема розглядається лише окремими дослідниками, з-поміж яких варто відзначити роботу І. Арада [10, с. 5 – 39; 11, с. 575 – 607] та О.Гончаренка [12, с. 116 – 121].

Розміри власності євреїв, які перебували на окупованих теренах РКУ не були такими значними як у країнах Європи. Радянське соціальне експериментаторство 20-30 рр. ХХ ст. негативно позначилося на добробуті єврейської спільноти України, – так само як і на усіх інших. Звісно, що колективну власність єврейських общин (синагоги, освітні та лікувальні заклади) взагалі було конфісковано. А загальне зубожіння та бідність були явищами характерними для тогочасної соціальної дійсності. Певне виключення становила єврейська община західних районів приєднаних до УРСР в 1939 р. Хоч і в цих регіонах радянська влада таки встигла позбавити заможні верстви населення частини власності, усе ж її розміри були дещо більшими аніж у євреїв радянської України.

Невелика частина євреїв західних регіонів України змогла евакуюватися. Якесь їх кількість потрапила до центральних та східних районів країни і була захоплена восени 1941 р. Звісно, що кількість майна, яка була у цих людей не мала значного розміру. Але й воно потрапило під «опіку» окупаційних органів влади. Певна його частина була пограбована місцевою поліцією під час затримання та арештів [13, арк. 17].

Таким чином, євреям так само як і іншим радянським людям належав мінімум предметів власності: житло, меблювання, речі домашнього та особистого вжитку, гроші та дорогоцінності, домашні тварини та приплід. Але від цього реальна життєва вартість належної цим людям власності не зменшувалася, навпаки, – вона зростала, адже від неї залежало їх фізичне існування, задоволення елементарних потреб. Зрозуміло, що, наприклад, конфіскація домашньої худоби, зокрема, корів, – (типове явище перших днів окупації) [14, арк. 28], – призводило до напівголодного існування членів родин цих людей.

Усі питання пов'язані із єврейською власністю мали вирішуватися Райхсміністерством східних окупованих територій, якому як відомо підпорядковувалися Райхскомісаріат «Остланд» та Райхскомісаріат «Україна» (далі – РКУ). На місцях ця компетенція належала до відомих райхскомісаріатів, які у свою чергу делегували свої функції генеральним комісаріатам та гебітскомісаріатам. З іншого боку, – райхскомісари мали координувати цей напрям роботи. У період підпорядкування окупованих територій військовій адміністрації ці питання перебували у віданні штабу Управління економікою Сходу, який мав своїх представників при фельд- та ортскомендатурах Вермахту [11, с. 576]. На практиці ж усе було набагато складніше, адже не лише ці німецькі відомства діяли на окупованій території України. Її інші установи претендували на отримання єврейської власності.

З утворенням РКУ, від Райхсміністерства східних окупованих територій почали надходити директивні установки щодо проведення конфіскації належної євреям власності. Усе належне євреям майно було оголошено власністю Німецької держави, представником якої на місцях були генеральні комісаріати та гебітскомісаріати. Саме місцевій німецькій адміністрації й довелося реалізовувати завдання конфіскації єврейської власності. Але організувати конкретні механізми впорядкованого тотального пограбування й дієвий контроль за цим процесом, адміністрація РКУ, на відміну від своїх колег з Райхскомісаріату «Остланд», таки не змогла. Це визнавав і райхскомісар Е.Кох. Так, у відповідь на вимогу Райхсміністерства східних окупованих територій від 7 вересня 1942 р. конфіскувати єврейське майно він заявив, що виконати цю вказівку політично й організаційно неможливо [11, с. 579]. Значна частина власності євреїв виявилася відібраною і поза втручанням адміністрації РКУ. А немала її частина вже була знищена.

Щоб зрозуміти причини слів Е.Коха потрібно знати особливості формування німецьких адміністративних установ РКУ. Цей процес був непростим, супроводжувався гострою нестачею професійних кадрів, матеріально-технічних засобів тощо. До того ж він

був розтягнутий у часі. Якщо у Ровно німецька цивільна адміністрація розпочала працювати з вересня, то у центрі та на сході України вона легітимізувалась з грудня 1941 р. А остання передача захоплених територій у відання цивільної адміністрації РКУ відбулася у вересні 1942 р.

На фізичну ліквідацію єврейського населення СРСР були уповноважені спеціальні підрозділи поліції безпеки та СД – оперативні групи «А», «Б», «С» і «Д». В Україну були направлені оперативні групи «С» і «Д». До складу оперативної команди «С» входили зондеркоманди 4а, 4б та оперативні команди 5 і 6. Ці ж завдання виконували військово-поліцейські підрозділи – польова жандармерія, яка діяла при військових комендатурах. Після утворення РКУ ця компетенція знаходилася в поліції безпеки та СД [15, арк. 12 – 14]. У радянській інтерпретації цю каральну структуру ще називали «гестапо» – таємна політична поліція. Тому, до часу створення цивільної адміністрації РКУ частина майна вже потрапила до рук службовців німецьких поліцейських формувань і частково була направлена по службовим інстанціям, а частково розграбована. При цьому, невідомою залишається частка власності, яка опинилася в руках приватних осіб та німецьких і місцевих чиновників.

Простежуються й інші закономірності. Чим далі на схід України, тим менше фіксується упорядкованих й регламентованих німецькими нормативно-правовими актами форм і методів конфіскації власності євреїв. У результаті, – до рук центральних державних інституцій Третього Райху та окупаційних установ РКУ потрапила порівняно невелика частина власності цих людей.

З перших днів окупації усе єврейське майно оголошувалося державною власністю. Євреї втратили право купувати та продавати власне майно. Таким чином вони позбавлялися цивільних прав. Місцеве населення було попереджене, що у випадку укладення будь-яких угод цивільно-правового змісту їх буде покарано [16].

Першою формою організованого пограбування євреїв стали контрибуції та реквізиції. У районах РКУ де були створені гетто, безпосередня реалізація цього завдання покладалася на органи єврейського самоврядування, – так звані юденрати. Їх члени несли особисту відповідальність за виконання отриманого наказу. У іншому випадку їх чекала смерть.

Жодних інструкцій, які б регламентували процес та розміри накладення контрибуцій та проведення реквізицій не існувало. Їх розміри залежали від особистого бачення німецького керівництва. Так, євреї Ровно мали заплатити 12 мільйонів крб. Із євреїв Дніпропетровська було зібрано кілька мільйонів крб. А от у Бресті, різним

німецьким відомствам, вдалося зібрати речей на загальну суму 2.935.600 крб. [11, с. 579, 580, 581].

Реквізиціям підлягало усе цінне майно – золото, прикраси, дорогоцінності. Узимку 1941 р. задля порятунку Вермахту від холоду, євреї мали здати усі теплі та хутрянні речі. У євреїв, які мешкали у сільській місцевості конфіскації підлягала домашня худоба. Загалом, важко перерахувати види майна, відібрані у цих людей. Ними були практично усі речі й продукти харчування, необхідні людині для підтримання елементарного фізичного існування.

Значна частина євреїв, які уціліли протягом перших днів окупації були зігнані в гетто. Це були місця тимчасового проживання та концентрації євреїв, напередодні знищення. Звісно, що люди залишали своє житло, умеблювання та цінні речі. Як правило, євреїв з усього району переселяли до одного місця [17, арк. 221; 18, арк. 4]. Якщо у селах проживало по декілька єврейських сімей, їх, як правило, переселяли до одного будинку [19, арк. 328]. Так легше було контролювати приречених на знищення людей. До того ж, ці місця, ще й охоронялися місцевою поліцією. Люди покидали свої будинки та інше майно. У місцях тимчасового проживання, вони отримували значно менше за розмірами площі житло.

Під час проведення акцій знищення єврейського населення усе належне їм майно конфіскувалося. Відомі описи страт євреїв дозволяють простежити, яким чином окупаційна адміністрація здійснювала конфіскацію їх майна. Так, при проведенні організованих страт цих людей, місцева поліція та німецька жандармерія оточували їх помешкання, заарештовували й конвоювали до місць розстрілів [20, арк. 23]. Євреї отримували наказ забрати із собою цінне майно.

Як правило, будинки, у яких перед цим проживали євреї опломбовувалися [21, арк. 62] або охоронялися місцевою поліцією. Громадян, які у цей час у межах даного населеного переносили будь-яке майно поліція заарештовувала [22, арк. 81].

Під час проведення ліквідаційних акцій, у людей відбиралися взяті із ними цінні речі та верхній одяг [23, арк. 170; 24, арк. 41, 42; 25, арк. 191]. Одяг знімався навіть із дітей [26, арк. 96].

Арешти виявлених євреїв, які здійснювалися в індивідуальному порядку, супроводжувалися обшуком, конфіскацією майна та відправлення його до районного центру [27, арк. 69].

Конфісковане в ході ліквідаційних акцій майно, спочатку потрапляло до рук безпосередніх виконавців вбивств. Частина найбільш цінних речей забиралася німцями.

Немало речей потрапило до службовців місцевої поліції відразу після розстрілів [28, арк. 171; 29, арк. 46; 30, арк. 53].

Німецька адміністрація не заперечувала, якщо майно залишалося у тих осіб, які зраджували євреїв [31, арк. 150; 32, арк. 10].

Після проведення розстрілів майно, яке знаходилося у помешканнях передавалося на зберігання органам місцевого управління [33, арк. 252, 254, 255] або відправлялося до відділення місцевої поліції [34, арк. 82]. За встановленими правилами це майно описувалося, оцінювалося та продавалося місцевому населенню [35, арк. 40].

На цьому етапі проявляється значний рівень зловживань місцевої адміністрації. Як свідчили очевидці, майно оцінювалося за заниженими цінами й потім продавалося обмеженому колу осіб [36, арк. 16]. Так само розподілялося майно, яке перебувало на зберіганні у місцевій поліції. Немало поліцаїв, за сумлінне виконання службових обов'язків отримували речі вбитих людей [37, арк. 72; 38, арк. 174]. Награбоване майно вони потім продавали на місцевих базарах [39, арк. 48, 50].

Найбільше зловживань, зокрема, пограбувань єврейського майна було здійснено місцевими поліцаями. Під час арештів, обшуків та конвоювань вони присвоювали собі, найбільш цінні, належні цим людям речі [40, арк. 301; 41, арк. 73].

Німецьке командування не заохочувало дій представників місцевої поліції та органів відповідного рівня управління. У випадку виявлення фактів несанкціонованого присвоєння єврейського майна, цих осіб, як правило, звільняли з роботи, а награбоване ними майно вилучалося [42, арк. 50].

Німецька та місцева адміністрація негативно ставилися до фактів грабунків єврейського майна, які вчинялися місцевим населенням. Усіх було попереджено, що у разі виявлення цих фактів винних буде покарано за законами військового часу. Водночас, людям пропонувалося добровільно заявити про отримане незаконним шляхом єврейське майно і викупити його [43].

Німецька адміністрація також залучилася до пограбування майна, яке перед цим належало євреям. Немало його за сприяння німецьких службовців потрапило до рук їх співмешканок [44, арк. 16]. Дехто із них приймав цінні речі під виглядом подарунків [45, арк. 112].

Таким чином, найбільш цінні речі та дорогоцінності були розграбовані німецькими та місцевими поліційними формуваннями, службовцями військових комендатур, які уповноважувалися на проведення акцій знищення євреїв.

Дещо по-іншому склалася доля житла, яке належало євреям. Усе воно обліковувалося, а у випадку необхідності ремонтувалося й передавалося на баланс органів місцевого управління. Здебільшого так було у великих містах та районних центрах. Немалу частину «вивільнених» житлових площ, займали німецькі військові частини [46]. Але, здебільшого ці квартирні площі були передані місцевому населенню, які зайняли їх на правах квартиронаймачів. Усе умеблювання цих квартир обліковувалося, а у випадку необхідності могло бути вилучене німецькими службовцями [47, арк. 16].

У перші місяці окупації нерухоме майно євреїв потрапило на баланс органів місцевого управління. Немалу частину його було продано або передано в оренду [48]. Але вже з 1942 р. продаж будинків, які раніше належали євреям було припинено [49].

Отже, єврейське населення України із перших днів окупації позбавлялося цивільних прав, а тому не могло бути власниками. Під час перебування території України у підпорядкуванні військової адміністрації євреї, позбавлялись майна шляхом накладення контрибуцій та реквізицій. Під час переселення до гетто та місць концентрації і утримання, проведення акцій знищення єврейське майно конфісковувалось. Частина його через продаж, передачу в оренду була використана для потреб місцевих органів влади і знаходилась у вільному цивільному обігу.

Зловживання німецької та місцевої адміністрації у справі вирішення долі конфіскованого майна євреїв була такою, що лише незначна його частина спрямовувалася на забезпечення діяльності окупаційних органів влади РКУ.

Джерела та література

1. Гончаренко О. Політика нацистського геноциду євреїв України // Архіви окупації. 1941-1944 / Держ. ком. архівів України; Упоряд. Н. Маковська. – К.: Вид. дім “Кієво-Могилянська академія”, 2006. – 872 с.: іл.. – (Більше не таємно; Т. I).
2. Левітас Ф.Л. Євреї України в роки другої світової війни. Автореферат дис... доктора історичних наук. К., 1997. – 33 с.
3. Левітас Ф. Євреї України в роки другої світової війни / Левітас Ф. – К.: Вирій, 1997. – 272 с.: іл.
4. Винокурова Ф.А. Евреи Винниччины в период Второй мировой войны. Малоизвестные документы и новые интерпретации: В 3 т. – Т. 3. Участники боевых действий на фронтах войны с нацизмом и труженики тыла. – Винница: Антекс, 2000. – 336 с.: ил.
5. Ковба Ж. Колаборація українців і долі євреїв на теренах України періоду другої світової війни // Запорожские еврейские чтения. Вып. 4. Запорожье: “Диво”, 2000. – С. 46-48.
6. Подольський А.Ю. Нацистський геноцид щодо євреїв України (1941 – 1944 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05 / Подольський Анатолій Юхимович. – К., 1996. – 171 с.

7. Гончаренко О.М. Голокост на території Київщини: загальні тенденції та регіональні особливості (1941 – 1944 рр.): Дис... канд... іст. наук: 07.00.01 / Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького.-Черкаси, 2005. – 270 с.
8. Сугацька Н. В. Геноцид проти єврейського населення Півдня України в роки німецько-румунської окупації (1941–1944 рр.). Дис. на здоб. наук. ступ. канд. істор. наук за спец. 07.00.01 (Історія України). — Миколаїв: Миколаївський державний університет, 2006. — 189 с.
9. Ми це пережили. Кіровоградщина і кіровоградці в роки Голокосту [Гол. ред. О.М.Барно; Автор-упор. М.В.Михайлюк] Кіровоградський інститут розвитку людини ВНЗ ВМУРоЛ “Україна”. – Кіровоград: ТОВ “КОД”, 2011. – 211 с.
10. Арад И. Разграбление еврейской собственности на оккупированных территориях Советского Союза // Проблемы Холокоста: научный журнал. – Вып. 1. – Запорожье: Премьер, 2002. – 200 с.
11. Арад Ицхак Катастрофа евреев на оккупированных территориях Советского Союза (1941 – 1945). – Д.: Центр «Ткума»; Д.: «Лири ЛТД»; М.: Центр «Холокост», 2007. – 816 с., карты. – Рус. яз.
12. Гончаренко О. Позбавлення єврейського населення власності в період нацистської окупації Київщини // Часопис української історії: Збірник наукових статей. – Київ, 2006. – Вип. 5. – 164 с.
13. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 57034. – Т. 2.
14. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69763-ФП.
15. ЦДАВОУ. – Ф. 3206.– Оп. 2. – Спр. 3.
16. Оголошення комісара м. Умань // Уманський голос. – 1942. – 26 лютого.
17. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 51066. – Т. 3.
18. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 51718. – Т. 3.
19. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 1883.
20. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 39182.
21. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 51066. – Т. 3.
22. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 56588.
23. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 39804. – Т. 2.
24. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 58005.
25. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 2789. – Т. 1.
26. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 39831. – Т. 2.
27. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 39804. – Т. 2.
28. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 62926.
29. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 2784. – Т. 2.
30. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67026.
31. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 56588.
32. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 51718. – Т. 3.
33. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 39831. – Т. 2.
34. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 57727.

35. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 68431-ФП.
36. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 61113.
37. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 2784. – Т. 1.
38. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 51718. – Т. 1.
39. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75085-ФП.
40. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 39684. – Т. 1.
41. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 39831. – Т. 4.
42. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 56141.
43. Оголошення Голови м. Києва // Українське слово. – 1941. – 13 грудня.
44. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 61113.
45. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69863-ФП.
46. Оголошення бургомістра м. Біла Церква // Дзвін. – 1941. – 12 жовтня.
47. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 68860-ФП.
48. Постанова бургомістра м. Біла Церква // Дзвін волі. – 1942. – 20 квітня.
49. Оголошення бургомістра м. Біла Церква // Дзвін волі. – 1942. – 21 серпня.

Аннотація

Публикация рассматривает ряд мер, включая формы и методы используются оккупационной администрации Украины от Рейхкомисариата организованный грабеж еврейского имущества

Ключевые слова: Райхкомисариат Украина, Холокост, еврейский, местная власть, собственность

Annotation

The publication examines the range of measures including forms and methods are employed occupation administration Reichscommisariat Ukraine of organized looting Jewish property

Key words: Reichscommisariat Ukraine, Holocaust, Jewish, local authority, property

**Ліна Мельнічук
(Переяслав-Хмельницький)**

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКИХ МОДЕЛЕЙ У ПРАКТИЦІ МІСЦЕВИХ ВЛАДНИХ ІНСТИТУЦІЙ РАЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА» (1941 – 1944 РР.)

Автор публікації, проаналізувавши широкий корпус архівних джерел встановлює особливості внутрішньо-організаційної взаємодії та службові стосунки між місцевими